

Рецензії

НА ПІДСТАВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ОЗНАК І ПОНЯТЬ

Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.

У сучасному українському літературознавстві спостерігаються дієві пошуки постановки й розв'язання нових проблем, формування його визначальних спрямувань та засадничих національних підстав. Пошуки ці відбуваються у складній діалектичній єдності суперечностей. Скажімо, з'ясування особливостей історіософського мислення окремих письменників (І.Руснак), національних типів героя (Л.Задорожна), створення життєпису письменника на національних підставах (Д.Стус), розв'язання проблем національної самобутності вітчизняного письменства (Н.Шумило) тощо ще, на жаль, не стало поштовхом до прочитання іншими вченими під цим кутом зору, на цій основі літературного поступування загалом. Тому й наукова розробка сукупності національних підстав нової академічної "Історії української літератури" у 12-и томах, сучасних літературознавчих досліджень загалом досить часто позначається підсоветським способом мислення. Адже за всього прагнення дослідників позбутися спадку минулого над ними ще тяжіє брак чіткої системи таких ознак і понять, які б виражали *національну* природу, зміст, форму саме *національного* українського письменства. Тому рецензована монографія викликає особливе зацікавлення.

Особливе ще й тому, що вона – не лише етапна в доробку вченого, а й своєрідний підсумок становлення та розвитку вітчизняної науки про літературу періоду незалежності України. Як автор ґрунтовних праць про художнє вираження національно-духовної тожсамості ліричного героя в поезії П.Скунця, про основні принципи розуміння й

потрактування різних виявів національного буття в українській літературі, П.Іванишин виробив на засадах зовсім невластивих, а то й прямо протилежних підсоветському та модерному літературознавству, свої підходи до розв'язання порушених проблем.

Вони ґрунтуються насамперед на тих національних ознаках і поняттях художньо-естетичного розуміння Т. Шевченком, Є. Маланюком, Л.Костенко української людини і українського світу, які ще не були предметом уваги дослідників. Коли ж і потрапляли в поле їхнього зору, то висвітлювалися спотворено й поверхово. Важливо, що мистецьке поступування вчений аналізує не лише на матеріалі доробку поетів, указаних у назві праці. Він вдається й до творів із яскраво вираженим соцреалістичним змістом ("Партія – очі мої", "Москва" Д.Павличка), різко критикує книжки Г.Грабовича, О. Бузини й так звані постмодерністські штукарства на зразок "Короткого курсу української літератури" Ю. Андруховича тощо. У такий спосіб автор розглядає письменство в єдності протилежностей, виокремлюючи суттєве, загальнозначуще.

Водночас до кола свого аналізу П. Іванишин широко залучає творчість письменників та праці вчених українського зарубіжжя, свідомо протиставляючи їхній доробок підсоветській літературі й науці. На тлі таких порівнянь він робить переконливі узагальнення й висновки, доводить, що за російського самодержавства й комуністичного режиму, усупереч їм, на Батьківщині та в еміграції становлення й розвиток

українського письменства у кращих своїх виявах забезпечували безперервність формування й поступу саме національної літератури. Спадкоємність традицій Т.Шевченка у творчості Є.Маланюка й Л. Костенко – переконливий приклад того. Поетичне вираження ними смислу національного буття, трактування таких його складників, як “туга”, “радість”, “жах”, “співбуття”, “історичність”, “доля”, “смерть” тощо засвідчує протидію письменства окупаційним режимам на відтинку української історії від Т.Шевченка до кінця ХХ ст., отже, і безперервність та цілісність літературного розвитку. На відміну від офіційно-спекулятивного, пристосовницького підросійського і підсоветського, цей поступ, як доводить автор, відбувся на своїй природній основі й визначав справді національну сутність літератури, рятуючи її від загибелі за найскладніших історичних та суспільно-політичних обставин.

Уже в попередніх дослідженнях, особливо в монографії “Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)” (Дрогобич, 2005), чітко окреслилося й уміння П.Іванишина прочитувати зарубіжну літературу, праці чужоземних учених крізь призму українського бачення тих чи тих проблем, із погляду національної самобутності вітчизняного письменства та наукових ідей теоретиків української нації, представників інших галузей знання. Таким чином, українська література й наука не підносяться (!) до європейського чи то світового рівня. На цих рівнях вони прочитуються як складові частини та важливий чинник універсального мистецького, ідейного та загалом духовного поступу, як рівні серед рівних у найширшому контексті. У новій праці дослідник і далі розвиває й поглиблює ці думки. До того ж він аніскільки не прагне уподібнити явища українського культурного життя до таких же чужоземних феноменів. У них учений віднаходить і виокремлює питомо український зміст, який і потрактовує як зміст значення загальнолюдського.

Наприклад, виходячи з Маланюкового розуміння вишуканості та благородства духовного світу українського селянства як найвищого взірця досконалості

національної людини серед усього селянства Європи, П.Іванишин робить якоюсь мірою несподівані для нас зіставлення Гонти з поеми Т.Шевченка “Гайдамаки” з “великими провідниками римського народу, класичними втіленнями римської людини (присутності) – Горацієм, Брутом, Валерієм і Манлієм” (118). Брут наказує стратити своїх синів Тита і Тіберія за зраду своєї Вітчизни й усього, що було в Римі Божого і людського. Сини ж Гонти лише в майбутньому можуть стати ворогами Батьківщини й “лише через це підпадають під священну гайдамацьку присягу” (117). Отже, чин гайдамацького провідника в Шевченковій поезії, зазначає дослідник, переважає подібний учинок римського вождя величчю духу, драматизмом та напруженням волі. “Так в образі Івана Гонти, – підсумовує він, – Т.Шевченко назавжди закарбовує для всієї національної культури Нового часу український архетипний ідеал козацької лицарської присутності, високий взірець тут-буття великої людини – провідника нації” (120). Оце козацьке лицарство досліджується в монографії як чинник, котрий формував і формує українську націю як людей високої моральної і духовної культури, що вигідно вирізняє її у світовій спільноті, стає прикладом наслідування для інших народів. У літературознавчому ж плані воно потрактовується П.Іванишином як одна із проблем художнього вираження змісту національного буття, котра значною мірою зумовлює й національну самобутність української літератури.

Прикметна риса наукового почерку П.Іванишина – глибинне поєднання принципів і даних філософії, психології, естетики, народознавства, учень про націю, інших наук у пізнанні сутності, розкритті змісту, аналізі літературних явищ, що надає його узагальненням та висновкам глибини, місткості, свіжості та переконливості. Водночас такий підхід до вивчення українського письменства виводить вітчизняне літературознавство на нові проблеми, значно розширює можливості дослідницького пошуку, поглиблює місткість та концептуальність наукового мислення автора. Приміром, оперуючи ідеями праць І.Франка, О.Потебні, Д.Донцова, Г.-Г.Гадамера, М.Гайдеґґера, О.Шпенґлера, В.Вундта,

С.Белея, С.Бандери, І.Дзюби, І.Денисюка, О.Гриніва, інших вітчизняних та чужоземних учених, П.Іванишин підпорядковує їх створенню власної сукупності поглядів на ті чи ті явища в доробку Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко, формуванню власних засад їх потрактування. Це ж, своєю чергою, відкриває перед ним нові порівняно з попередниками можливості прочитання історії української літератури, прочитання насамперед під кутом зору націоналістичної, націотворчої ідеології. Основоположною в цьому плані постає думка автора про те, що національна ідея в поезії – “це не лише фундаментальна цінність, а й (і саме це розуміння переважає) національна істина – неприхованість, відкритість національного буття” (336). Розуміння ж цього буття та особливостей його художньо-естетичного вираження в монографії багатопланове і, знову ж таки, потрактовується на підставі національних ознак і понять.

Теоретично обґрунтувавши систему цих концептів, П.Іванишин вичерпно з’ясовує їх природу, зміст та художньо-естетичне призначення в тому чи тому творі, доробку письменника. Візьмемо для прикладу такі поняття, як “тут-буття”, “персонаж як національна людина”, “Україна”, “держава як політичний дім”, “національний сенс туги, радості, жаху”, “істина (неприхованість) як істота буття і сутність мистецтва” тощо. Вони й становлять те в національно-буттєвому спрямуванні, що з певною метою витлумачує митець. Особливість же художньо-естетичного мислення в такому разі, доводить автор монографії, визначається істиною національного буття, яка твориться “через “звертання” до суцього, “прозріння” в суцце, “розкривання буття” суцього в аспекті боротьби ідей і історичного “становлення” національного буття за допомогою слова” (54). Скажімо, за основу потрактування таких способів існування цього буття, як турбота, туга, жах, смерть, доля, прихильність у поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко П.Іванишин бере суто національний їх зміст. Розробляючи свою сукупність основоположних підстав дослідження, виявів цього змісту в художніх досвідах названих авторів, він співвідносить

сутність героя із сутністю народу (доречне тут звернення до тези Л.Костенко “Коли в людини є народ, тоді вона уже людина”), у координатах “людина” і “народ” з’ясовує особливості динаміки становлення духовного світу ліричного персонажа, формування художньо-естетичного мислення, життєвих принципів та ідеалів того чи того митця. Національна людина, народ і національний світ у такому разі досліджуються багатопланово, у діалектичній взаємозалежності історичних, соціальних, ідейних та художньо-естетичних протилежностей. Це ж виводить П.Іванишина “на свою стежку” в сучасному українському літературознавстві, що виявляється насамперед у глибині та масштабності осмислення явищ національного буття, у прочитанні їх із позицій націєтворення й надає такому прочитанню характеру справді наукових відкриттів. Учений не лише підводить свого читача до розуміння та усвідомлення національної сутності нашого письменства, а й формує його уявлення про українську літературу як мистецтво саме національне.

Національний зміст, скажімо, туги, жаху, смерті, долі, прихильності й інших виявів існування національного буття та змісту образу України в монографії найтісніше пов’язується з такими типами присутності, як українська людина, земля, світ, народ, співбуття тощо. Завдяки цьому П.Іванишин знаходить то однаковий, то різний, часом прямо протилежний зміст одних і тих само ознак і понять, то однаковий, то різний характер їх виявів і способи існування не лише в літературі досліджуваного періоду, а й у доробку одного й того ж поета. Ці подібності чи розбіжності він пояснює особливостями поглядів авторів на явища дійсності, специфікою їх розуміння і трактування. Аналізуючи поезію Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко, автор доходить висновку, що українська людина в їхній творчості – це козацька людина, хоча вона може бути й не обов’язково козаком. Її “козацькість” вивіряється ставленням до рідної землі, свого народу, боротьбою за національну свободу, отже, і творенням та утвердженням українського світу як способу національного буття. Оце ставлення, оця боротьба, оце творення і спосіб буття й

визначають сутність її існування у формах турботи, жаху, смерті, долі, прихильності незалежно від часу і простору самого існування. Незалежно тому, що саме зміст цих ознак і понять, а не навпаки, визначає зміст простору й часу, творячи єдиний національний простір і час як ідейне, духовне, соціальне, історичне, а в літературі ще й художньо-естетичне ціле. Відтак окреслюються і критерії співвідносності героя зі світом, оцінки його національного ества, його життєвої позиції, життєвих принципів та ідеалів, його місця і призначення у світі національного буття.

У такому разі розуміння, скажімо, жаху виводиться то з кровопролиття, руїни (“Гайдамаки” Т.Шевченка, “Брязкіт зброї. Досвітній вітер” Є.Маланюка), то з втрати національних цінностей, розриву зв’язків між поколіннями, а отже, і загрози морального, духовного, ідейного загалом винародовлення, тобто смерті людини саме як людини української (“І мертвим, і живим, і ненарожденим...” Т.Шевченка, “Старесенька іде по тій дорозі” Л.Костенко), то із самотності (“Катерина”, “І виріс я на чужині”, “Я не нездужаю нівроку” Т.Шевченка). Але герой цих творів – українська людина, тому весь зміст жаху, його глибинний підтекст автори спрямовують не на утвердження розпачу, зневіри, а на їх заперечення, на піднесення у свого сучасника й наступних поколінь козацького духу, духу протесту, пробудженого в них почуття власної честі й самоповаги, аби викликати, як і в отого “одного з мільйона свинопасів” (Т.Шевченко), бажання відстояти їх за всяку ціну. Це П.Іванишин також потрактує як спосіб національного буття в діалектичній єдності його історичного, морального, художньо-естетичного тощо аспектів. Змістовність виявів жаху в монографії співвідноситься з такими формами існування національного буття, як співбуття, турбота, доля, історичність, Україна, Бог, котрі взаємопроектвані, наповнюють одне одного новим змістом, увиразнюючи ідейне звучання того чи того образу в конкретному творі.

Суттєво збагачують та оновлюють систему ознак і понять національного літературознавства і сформовані чи то самостійно, чи то на основі розвитку

ідей інших учених і такі концепти, як “національна часовість”, “культурний націоналізм”, “літературний націоналізм”, “художньо-естетичні вияви національного буття”. Увівши їх до наукового вжитку, П.Іванишин з’ясовує особливості філософічності та історизму національного розуміння Т.Шевченком, Є.Маланюком та Л.Костенко української людини й українського світу, доходить свіжих, самобутніх висновків та узагальнень. Він, зокрема, зазначає, що відкритість героя в національний час і простір зумовлює його дієвість, пробуджує національне ество, викликає його на боротьбу з національним злом, за перемогу й утвердження національного добра. Скажімо, у тих само “Гайдамаках” Т.Шевченка, “Варязькій баладі” Є.Маланюка, “Марусі Чурай” та “Берестечку” Л.Костенко така відкритість і її потрактування автором формують погляд на історію не лише як на послідовність подій у часі, а й як на завжди національну історію-здійснення, тобто як на низку пережитих, вистражданих і усвідомлених здійснень, як вторгнення народу в дане й надане йому. Тому, висновує П.Іванишин, у такий спосіб аналізовані поети “в кризові періоди національного підневільного існування відновлюють саму можливість українського національного буття (як окремо взятої людини, так і спільноти), немов “починаючи заново” історію як “історію-здійснення рідного народу” (208). Так формується “культурний націоналізм” як конструктивна світоглядна позиція, котра спонукає культивувати й утверджувати національну тожсамість “на основі національної ідеї, дає підстави для її істинної інтерпретації та художнього вираження” (93). Об’єднані ж у єдине ціле “всі світоглядні течії, напрями й нахили, що розглядають людину як визначену в своїх вчинках, настановах, уподобаннях, у всій своїй духовності національною субстанцією і приймають це як чинник позитивний” (Ю.Шерех) (93) формують сутність літературного націоналізму. Годі й говорити про злободенність такої постановки проблем для сучасного українського літературознавства. Вони цілком очевидні, адже переводять його у площину заборонених царсько-комуно-совєтським режимом ідей, відкривають широкі можливості нових

дослідницьких пошуків, звільняють наукову думку від рабської підпорядкованості великоросійським шовіністичним догмам, від застою й зашкарублості. У монографії маємо справді повнокровну картину національного буття, неповторний образ України, наукову сукупність національних основоположних підстав, на яких ґрунтується рецензована праця.

Значну увагу вчений відводить і художньому тлумаченню Бога як вияву національного буття. Тут П.Іванишин також піднявся на новий рівень потрактування подій і явищ порівняно зі своїми попередніми працями. Він виходить насамперед за межі християнських теологічних догм (і то цілком природно, адже у творчості досліджуваних ним поетів маємо яскраво виражені мотиви та образи язичницької міфології, дохристиянських народних релігійних вірувань) і вбачає сутність божественного й Бога в Красі й Любові, у співвідношенні загальнолюдського і питомо національного, українського їх розуміння. Саме таким розумінням дослідник пояснює й позицію дяка з роману Л.Костенко “Маруся Чурай”, для якого священний чин націозахисної боротьби – найвища цінність. Тому Байда й Наливайко для нього також святі, а їхня мученицька смерть сильніша за молитву преподобного Антонія. Однак у монографії маємо й дещо категоричні, безпідставні судження. Не викликає довіри, скажімо, твердження про те, що “розуміння Бога як національної сутності у поетичних досвідах відкриває багаті можливості для з’ясування “християнської суті українського язичництва” (285). Ґрунтовне, неупереджене опрацювання досліджень І.Франка “Сотворення світу”, М.Гальковського “Боротьба християнства із залишками язичництва у Древній Русі”, митрополита Іларіона “Дохристиянські вірування українського народу”, К.Сосенка “Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечера”, інших джерел, зокрема церковних, про боротьбу християнства з поганством, певні, привело б автора монографії до протилежних переконань і висновків, тобто думки про первинність язичництва і вторинність християнства, надало б їм наукової об’єктивності.

Те само стосується й питання про так звану християнськість Т.Шевченка. У листі до графині А.Толстої від 22 квітня 1856 року, він, зокрема, писав (і то з обмовками), що після ознайомлення зі змістом слова Божого став почувати себе “если не совершенным, то, по крайней мере, безукоризненным христианином”. Але ж у “Щоденнику” маємо й інші свідчення того ж таки Т.Шевченка. У них він, приміром, наголошує на тому, що в Апокаліпсисі нічого не зрозумів, що, звертаючись до святого “Об’явлення”, “сердцем сокрушался, зачем читать учился”. Як тут бути? З чого виходити в оцінці поглядів Т.Шевченка (до речі, й інших письменників також) на релігію і церкву? Відповідь на ці та інші запитання може бути одна: зі свідчень самого поета, з усебічної, позбавленої будь-якої тенденційності їх оцінки! Справді-бо, з-під пера істинного, послідовного християнина не могли з’явитися такі, наведені вище, прямо протилежні твердження. Викликає сумнів і теза “Все, що йде на користь нації і не суперечить християнству, – добро, все те, що шкодить нації і християнству зло” (352), адже одразу постає питання: що ж тоді добро, а що зло? Вирізаний і спалений християнами язичницький Новгород, трагічна доля Дж.Бруно, Г.Галілея, розкол і непримирима боротьба між вірними різних конфесій – то добро, якому з погляду християнства знаходиться цілковите виправдання. З позицій же загальнолюдської і національної все те – зло! Тож згадана вище теза не може бути сприйнятою як одна із засадничих в українському світогляді загалом та літературознавстві зокрема.

Незважаючи на те, що в основу своєї праці П.Іванишин поклав національні ознаки і поняття, йому все ж таки не вдалося повністю уникнути невиправданих чужоземних впливів. Ось один із таких прикладів. На с.247 читаємо: “Поглиблена (сміслова) *інтерпретація* (тут і далі курсив наш. – О.В.) сутності *екзистенції протагоніста* і персонажа у поетів дає змогу окреслити Україну (Батьківщину) як перший фундаментальний *екзистенціал-експлікат*, що *конститує* основоструктуру національного сенсу

екзистенції літературної присутності”. Очевидно, що говорити чужоземними словами про національний спосіб розуміння людини і світу в українській літературі значить затуманювати саму сутність такого розуміння, суперечити самому собі, витіснити українську мову з наукового вжитку, отже, і свідомості поколінь. Пояснюється це, на жаль, не лише особистими чинниками автора, а й недостатньо сформованою системою національних ознак і понять сучасного вітчизняного літературознавства. І то добре, що П.Іванишин намагається ліквідувати цю прогалину як у своєму творчому доробку, так і в українській науці про літературу загалом, запропонувавши цілком обґрунтовану і прийнятну терміносистему, котра відповідає природі українського письменства, виражаючи його національну сутність.

Усім своїм змістом, проблематикою та концептуальністю рецензована

монографія спрямована на переосмислення завдань і призначення вітчизняного літературознавства в духовному житті нації, у формуванні української національної ідеї, у світоглядному поступі нашого сьогодення і прийдешнього. Її автор уніс вагомий вклад у становлення вітчизняної науки про літературу на природній, національній основі. Тим самим він відкрив широкі можливості нових пошуків не лише для формування всієї сукупності її національних підстав, а й для національної літературної освіти та національної літературної справи загалом. Сподіваємося, що ідеї вченого знайдуть підтримку й подальший розвиток у дослідженнях його колег, викладачів вищої та середньої школи і стануть вагомим духовним та інтелектуальним надбанням нашого сучасника.

м. Суми

Олексій Вертій

ПРО “БУКВАР ТЕОРІЇ” ПІТЕРА БАРРІ З “МАРКСИСТСЬКОЇ” ЗОНИ

Баррі Пітер. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.

Пройшовши шлях теоретика й університетського професора англістики від 1980-их років і до сьогодні, Пітер Баррі зумів запеленгувати широкий спектр історико-освітніх та життєвих вражень. Як свідчать його слова, в автора не зникло бажання спілкуватися з читачем і дослухатися до розмаїтих імпресій; щирість цього прагнення відбилася в родинних посвятах.

“...Якщо ви практикуєте літературну критику й не називаєте себе марксистом, структуралістом, стилістом тощо, тоді ви, мабуть, ліберальний гуманіст, незалежно від того, чи ви це визнаєте” [1, 10].

Такими словами професор “ліберал-гуманістично” відкриває свою книжку.

У першому (з тринадцяти) розділі викладена “Теорія до “теорії” – “ліберальний гуманізм”, “тобто традиційний підхід до англістики”, котрому відведено кілька сторінок “Історії англістики”, на яких пояснюється “постання” англістики (напевно, становлення, – тут зауваження стосується найперше смолоскипівського перекладача. – М.К.) й зазначено, що “вивчення англійської літератури розглядалося як певний заміник релігії” [1, 21]. “Ця проблема (а за П. Баррі вона